

УДК 321.6/8:061.2 (477)

І. П. Динник,
аспірант, Національна академія державного управління при Президенті України, м. Київ

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СТРУКТУРНА СКЛАДОВА ВЗАЄМОВІДНОСИН ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

І. Dynnyk,
postgraduate student, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv

CIVIL SOCIETY AS A STRUCTURAL COMPOSITION OF THE RELATIONS BETWEEN THE STATE
AND SOCIETY IN GLOBALIZATION CONDITIONS

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз формування громадянського суспільства в сучасній Україні як структурної складової взаємовідносин держави та суспільства в умовах глобалізації. Ідентифіковано інституціонально-правові умови формування та розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні, визначено та проаналізовано роль громадянського суспільства у взаємовідносинах з державою, з'ясовано вплив громадянського суспільства на прийняття суспільно важливих рішень органами публічної влади, що держава, в якій сформовано громадянське суспільство, є не лише демократичною правовою, а й громадянською державою, де на першому місці завжди має стояти громадянин; і це суспільство проголошує людину та її права найвищою соціальною цінністю.

The article deals with theoretical and methodological analysis of the formation of civil society in modern Ukraine as a structural component of relations between the state and society in the conditions of globalization. The institutional and legal conditions for the formation and development of civil society in modern Ukraine have been identified and analyzed, the role of civil society in relations with the state has been determined, and the influence of civil society on making publicly important decisions by public authorities has been determined, that the state in which the civil society is formed is not only a democratic legal but also a civilian state, where a citizen must always stand in the first place; and this society proclaims man and his rights the highest social value.

Ключові слова: взаємовідносини, держава, суспільство, громадянське суспільство, глобальне громадянське суспільство, права людини і громадянина, громадські організації, взаємодія з громадськістю, стратегія сталого розвитку "Україна — 2020".

Key words: relations, state, society, civil society, global civil society, human rights and citizen, public organizations, interaction with the public, sustainable development strategy "Ukraine — 2020".

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На тлі трагічних подій і низки випробувань для цілісності країни українське суспільство утвердилося саме як громадянське суспільство. Традиційно останнє сприймалося як декларативний, формалізований, теоретичний конструкт, а в політичному процесі громадянам відводилася мінімальна роль. Відповідно державна полі-

тика щодо громадянського суспільства стосувалася передусім нормативно-правових аспектів, а в політико-правовій реальності мала або периферійний, або формально-символічний характер. Такий контекст актуалізації даної проблематики зумовлює наукову розвідку в напрямі пошуку методології оцінки ефективності встановлення громадянського суспільства в сучасній Україні як структурної складової взаємовідносин держави та суспільства в умовах глобалізації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ

Сам термін "громадянське суспільство" бере свій початок ще з античних часів, коли почали з'являтися республіки та інститут громадянства. Але у Стародавній Греції та Римі такої назви не було, тому що на той час держава зливалася з суспільством і вживався один термін "держава", який охоплював всіх і все, що було на території держави. Вагомий внесок у розвиток теорії громадянського суспільства, дослідження проблем та перспектив його розвитку у взаємовідносинах з державою зробили А. Колодій, В. Безродна, А. Брегеда, О. Гарань, В. Нікітін, В. Піча, В. Полохало, Ф. Рудич, С. Рябов, В. Сидоренко, В. Степаненко, В. Ткаченко, М. Томенко, Г. Щедрова та багато ін. Також великого значення для осмислення важливості розвитку громадянського суспільства у сучасних державах в умовах глобалізації набули дослідження не тільки українських та російських політико-правових мислителів кінця ХІХ — початку ХХ ст., а й мислителів-філософів сучасної західної Європи.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є здійснити теоретико-методологічний аналіз встановлення громадянського суспільства як структурної складової взаємовідносин держави та суспільства в умовах глобалізації. Досягнення поставленої мети зумовлює вирішення таких дослідницьких завдань, як: ідентифікація інституціонально-правових умов формування та розвитку громадянського суспільства, визначення та аналіз ролі громадянського суспільства у взаємовідносинах з державою, вплив громадянського суспільства на прийняття суспільно важливих рішень органами публічної влади.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Громадянське суспільство як соціально-культурне сформувалося у контексті історичного поступу Західної цивілізації. Громадянський стан суспільних взаємин і зв'язків складався навколо наголошення значення індивідуальної свободи людини та витіснення інститутів станової підлеглості і підданства [3, с. 13]. Вперше розрізнення суспільства та держави окреслює Джон Лок. Він визначає можливу рівність усіх людей перед спільними законами, а соціальний стан такої формальної рівності вбачає у громадянському суспільстві. "Ні для кого у громадянському суспільстві не може бути зроблено виняток із законів цього суспільства", — пише Дж. Лок (1680 р.) [7]. З погляду вченого, англійське суспільство і англійське врядування стали диференційованими сутностями. Друге має існувати для добробуту першого. Коли ж уряд не виконує свого призначення, він має бути змінений на кращий.

Шотландський просвітитель Адам Фергюсон 1767 р., пише працю "Есе про історію громадянського суспільства", де робить спробу визначити особливості новітнього комерційного суспільства у поєднанні з громадянськими чеснотами населення. Тому тогочасна держава ідентифікується з деспотизмом, який набуває нового історичного значення — деспотична влада може бути зменшена мірою заохочення громадян підвищити рівень їхньої громадської участі у спільних справах та здатності до асоціації та об'єднань. Суспільство цивілізованих, ввічливих громадян розглядається як природний чинник протистояння деспотичній владі та її бюрократичним інституціям.

Але кардинально нове значення для усвідомлення відмінності між суспільством і державою постає на основі ідеології і практики національної держави та лібералізму

у сфері економічних відносин (Е. Гелнер). А саме перетворення станового суспільства в громадянське суспільство супроводжується і доповнюється неунікним політичним процесом опанування деспотії та монархічного типу державної влади і призводить до перетворення останньої на тип національної держави-республіки за принципом здійснення народного суверенітету.

Томас Пейн розглядає деспотичну державу як втілення зла, а громадянське суспільство — як гарант прав людини і громадянина. Г.В.Ф. Гегель, надає економічного й корпоративного сенсу громадянському суспільству, суперечності якого мають бути урівноважені державою, яка на рівні раціонального мислення здійснює народний суверенітет. А. де Токвіль, який ідентифікує громадянське суспільство з демократичними звичаями, громадськими організаціями та дискурсом рівності і свободи людини.

М. Драгоманов, І. Франко та М. Грушевський в контексті української національної перспективи поклалися на соціально-культурну ініціативу громадського самоврядування історичної української громади. Лише І. Франко оцінив роль державного чинника для громадянського поступу загалом і визначив раціональну потребу формування національної держави за першочергове завдання українського демократичного розвитку.

Т. Парсонс звертається до концепту громадянського суспільства у контексті пропонованої ним моделі соціальної диференціації й інтеграції. Згідно з Парсонсом, соціетальна спільнота відрізняється від економічної та політичної, тому що вона, так би мовити, просякнена культурними цінностями [3, с. 13—15].

Антоніо Грамші — італійський комуніст, який в 1930-х роках побачив у громадянському суспільстві можливість боротьби проти диктатури влади на чолі з комуністичною партією. Погляди А. Грамші набули поширення в другій половині 60-х років в Японії завдяки працям т.зв. "школи громадянського суспільства" японського марксизму [5, с. 358—402]. Ю. Габермас з-під пера якого в Німеччині 1961 р. виходить праця про структурні перетворення у сфері публічності, з підзаголовком "Дослідження категорії громадянське суспільство". У ній Габермас прагне виявити основні риси чи параметри комунікативної дії, що, за думкою, надає "нормативні засади критичної теорії суспільства" і править за основу раціонального врегулювання конфліктних суспільних процесів [2].

Поняття "громадянське суспільство" з'явився у ХVІІІ ст. у представників природної школи права, після буржуазних революцій в Європі, коли почав виникати інститут громадянства. Відомий французький філософ Монтеск'є почав розмежовувати закони на державні та громадянські. На його думку, державні закони регулюють політичні права і свободи громадян, а громадянські — недержавні відносини, тобто відносини власності між добровільними об'єднаннями громадян. Інше висловлювання мав німецький філософ І. Кант, який вважав, що громадянське суспільство — це царство цілей, або етична держава. Це — суспільство, де поведінка будь-якої людини визначається вищим моральним законом — категоричним імперативом, який приписує: стався до інших, до людства і до самого себе не як до засобу, а як до цілі [4, с. 157]. Саме у цих ідеях було закладено та обгрунтовано основні принципи правової держави і громадянського суспільства.

За політологічним словником, громадянське суспільство — це сукупність існуючих у суспільстві відносин особливостей, сімейних, соціальних, економічних, культурних, релігійних та інших структур, які розвиваються в суспільстві поза рамками втручання держави, директивного регулювання і регламентації [6, с. 352].

За визначенням відомого вченого, професора Паризького інституту політичних наук Ж.-Л. Кермона, "громадянське суспільство складається з безлічі людських відносин і соціальних сил, що об'єднують чоловіків і жінок цього суспільства без безпосереднього втручання і допомоги держави". Головною складовою такого суспільства є політичні партії, громадські організації, рухи і т.д. У такому суспільстві держава завжди підпорядкована потребам та інтересам суспільства і всіх громадян. У цьому суспільстві завжди повинні домінувати демократичні загальнолюдські правові та моральні цінності.

Відомий вчений В.С. Нерсесянц виділяє такі головні компоненти розвинутого громадянського суспільства: 1) гуманітарний (людський) склад суспільства — вільні індивіди; 2) соціальний (соціальний) поділ суспільства на соціальні групи, прошарки, класи); 3) економічний; 4) духовний (наука, освіта, культура, релігія); 5) інформаційний (засоби і форми інформації, громадська думка і т.д.); 6) територіально-управлінський (місцеве самоврядування); 7) організаційний (різноманітні форми громадських і групових об'єднань) [8, с. 284—285].

Зміст поняття громадянського суспільства включає всю сукупність недержавних відносин у суспільстві, тобто економічні, моральні, культурно-духовні, релігійні, національні. Громадянське суспільство гарантує кожній людині вільний вибір свого економічного життя, утверджує принцип верховенства права, гарантує свободу совісті, моральності та честі. Держава ж повинна підпорядковуватися служінню громадянському суспільству і спрямовувати свою діяльність на гарантування рівних можливостей для всіх громадян як основи соціальної та правової держави. Створення громадянського суспільства в Україні вимагає перш за все морального відродження, реконструкції почуття солідарності і повага до людського гідності. Інакше бути не може. Держава, в якій сформовано громадянське суспільство, є не лише демократичною правовою, а й громадянською державою, де на першому місці завжди буде стояти громадянин; і це суспільство проголошує людину та її права найвищою соціальною цінністю. Держава та її інституції завжди повинні бути підпорядковані і служити суспільству, а суспільство, у свою чергу, допомагає здійснювати основні завдання і функції держави і державної влади.

Сьогодні у відносинах між органами державної влади й інститутами громадянського суспільства такий підхід змінено, проте негативні тенденції частково відтворюються. Оскільки на часі швидкі зміни й вихід із системних та інституційних криз в усіх сферах, державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства й ефективної взаємодії потребує цілеспрямованості й цілісності.

Українське суспільство очікує докорінних, а не декоративних змін. Незважаючи на надскладні соціально-політичні й економічні умови, що суттєво погіршуються зовнішньою агресією, розпочато реальний процес всеохопних реформ, зокрема в економічній і соціальній сферах. Для пришвидшення та координації реформаційних процесів у стислі строки розроблено й затверджено Стратегію сталого розвитку "Україна — 2020", яка містить чимало громадських ініціатив і пропозицій. Громадськість отримала змогу взяти активну участь в її вдосконаленні та реалізації. У Стратегії громадянському суспільству надано статус рівноправного партнера держави та бізнесу в проведених реформ. Належна комунікація, рівноправна взаємодія між громадянами та їх об'єднаннями, неурядовими експертно-аналітичними організаціями, з одного боку, та органами державної влади, з іншого — мають подолати низку перешкод. Поміж них варто виділити такі, як помітний опір з боку посадових осіб органів державної влади, формалі-

зація ними принципів, процедур, інструментів взаємодії; недотримання принципів відкритості, прозорості, підзвітності й відповідальності під час ухвалення та практичної реалізації політико-управлінських рішень; збереження нормативно-правової розпливчастості, зокрема механізмів обов'язкового врахування пропозицій, рекомендацій, результатів громадських моніторингів та експертиз, громадської думки органами влади під час прийняття рішень, що становлять суспільний інтерес. Закріплення вимог і цінностей публічної політики у взаємодії із громадськістю потребує також якісного рівня кадрово-професійних, фінансових, організаційних ресурсів.

Виявом зрілості й громадянської відповідальності українців став масштабний волонтерський рух, який ще під час Євромайдану став справжнім взірцем самоорганізації громадян. За умов розбалансування системи державного управління та зовнішньої агресії волонтерські організації в критичний момент виконали значну частину функцій держави із забезпечення силових структур і постраждалих громадян під час збройного конфлікту.

Через економічну кризу, зростання цін на продукти й товари першої необхідності, нестабільний курс валюти тощо волонтери надають посильну допомогу українським військовим: частина з них допомагає військовим і переселенцям гуманітарною допомогою, інші готують сухі пайки, виготовляють військові черевики, буржуйки, маскувальні сітки тощо. До того ж українські волонтери, які щоденно працюють на потреби українських військових і на громадських засадах, і на посадах у державних установах, вважають за необхідне і в подальшому надавати допомогу українським військовим, посилювати боротьбу з корупцією у військоматах і медкомісіях, з маніпуляціями та крадіжками палива (найбільший, на думку громадськості, об'єм корупції в армії), з корупційними діями військових представників під час роботи з постачальниками, у шпиталях і з медикаментами.

Отже, в умовах зовнішніх загроз необхідно постійно забезпечувати достатній рівень мобілізованості та згуртованості суспільства, пропорційний викликам національної безпеки держави. Благодійні, волонтерські, правозахисні й інші громадські структури відіграють важливу роль у наданні матеріальної, ресурсної, медичної допомоги, інформаційної, соціальної, правової, психологічної й іншої необхідної підтримки. Держава, не перекладаючи виконання цих функцій на громадський сектор, повинна й надалі залучати потенціал громадянського суспільства і в процесі зміцнення обороноздатності, і в наданні необхідної допомоги постраждалим унаслідок зовнішньої агресії [1, с. 183—192].

Громадянське суспільство проти держави. У цій ролі громадянське суспільство є не просто сферою окремо від держави, це можна розглядати в якості "агента", який взаємодіє і протистоїть державі. Теоретики та соціологи не дійшли згоди, що громадянське суспільство добре для демократії. Коли громадянське суспільство виражається у вигляді вуличних демонстрацій і протестів, то це не обов'язково може приводити до політичної стабільності. Протест може служити діалогічною формою взаємодії між державою та громадянським суспільством, коли звичайні демократичні інститути дискредитовані або не функціонують належним чином. Але звичайно, що ці протести повинні бути мирними та несити добровільний характер задля здійснення суспільного блага.

Громадянське суспільство в діалозі з державою. Все більше число демократичних теоретиків припускають, що громадянське суспільство повинно працювати у діалозі з державою. Цей діалог характеризується типом звітності, в якому держава має захищати, виправдовувати і в цілому

давати звіт про свої дії у відповідь на численні запити, які піднімає громадянське суспільство. З цієї точки зору відносин, найбільш чітко говорить Ю. Хабермас, який вважає, що громадянське суспільство стає публічною сферою у діалозі з державою. Публічна сфера розуміється як розширення громадянського суспільства. Саме тут ідеї, інтереси, цінності та ідеології, які сформовані в громадянському суспільстві звучать політично ефективно. Ця історична боротьба є результатом виробництва громадської думки, яке стоїть осібно від держави. В першу чергу, політична функція громадської думки це просто публічна критика. Виникає питання, як просувати і підтримувати громадську сферу, яка виконує функцію критичного партнера по діалогу. У той же час як свобода слова є необхідною умовою для сильної публічної сфери для забезпечення прав та свобод кожного громадянина. За Хабермасом, комунікативні структури публічної сфери повинні бути швидше збереженні шляхом енергійного громадянського суспільства. Не держава, а члени громадянського суспільства несуть відповідальність за підтримання ефективної демократичної публічної сфери.

Громадянське суспільство в партнерстві з державою. Якщо ми хочемо жити в правовій та соціальній державі, то громадянське суспільство повинно обов'язково співпрацювати з державою. Наразі відбувається підвищення ролі різноманітних громадських об'єднань у житті суспільства та співпраці з державою. Особливо це питання актуальне в сучасній Україні, коли відбуваються трансформаційні процеси, здійснюються системні реформи, активно проводиться реформа державного управління в якій досить важливу роль відіграють представники громадянського суспільства та відстоюють свої інтереси для побудови прозорої, відкритої, чесної, підзвітної громадянам, престижної державної служби в Україні.

Громадянське суспільство за межами держави. Громадянське суспільство є глобальним явищем. Тому що багато асоціацій та неурядових організацій перетинають державні кордони. Якщо громадянське суспільство на Заході виникло окремо, а часто і в опозиції державі, то глобальне громадянське суспільство, можна сказати, виникло в очікуванні, а не у відповідь на глобальний масштаб конституційної держави. Глобальні теоретики громадянського суспільства критикують те, що вони називають "методологічний націоналізм", під яким вони мають на увазі тенденцію думати з точки зору національних, а не транснаціональних категорій. Лише деякі вчені, зацікавлені в глобальному громадянському суспільстві, вважають, що воно є провісником нової форми глобального управління. Система глобального управління виникла і включає в себе як держави так і міжнародні інститути. В першу чергу глобальне громадянське суспільство працює на моделі діалогу, тобто через глобальну публічну сферу. Звичайно, що таке суспільство не може обійтися без держави і національної держави в цілому. Переважна більшість організацій, асоціацій та рухів, які і складають глобальне громадянське суспільство мають свої будинки і штаб-квартири в країнах, які пропонують їм захист і передбачають встановлення ліберального правового порядку.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Таким чином, еволюція теоретичних поглядів філософії громадянського суспільства показує наявність трьох існуючих моделей: цивілізаційно-етичної, економічної та дискурсивної. Поза тим, саме аналіз формування "сфери відкритості чи публічності" в її дискурсивному розрізі залишається впливовим у сучасних філософських поглядах та дискусіях про становлення громадянського суспільства

і демократії. Поняття громадянського суспільства в сучасній Україні за доби глобалізації наразі є у всіх на слуху, дуже важливим та потребує більш детального аналізу та дослідження у подальших розвідках у даному напрямі.

Література:

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році". — К.: НІСД, 2015. — 684 с.
2. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. — Львів, 2000. — 318 с.
3. Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови. — К., 2007. — 318 с.
4. Кант, Иммануил. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане; К вечному миру / Пер. инаугурац. речей с англ. С.А.Нургазиевой и В.В. Маркова. Вступ. ст. и примеч. С.Ф.Ударцева. — 2-е изд., доп. и испр. — Алматы: Жеті жарғы, 2004. — 157 с.
5. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. — Київ — Львів, 2003. — С. 358—402.
6. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. — К.: Атіка, 2005. — 592 с.
7. Лок Дж. Два трактати про врядування. — К., 2001. — С. 179.
8. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства. — М.: Норма-Инфра. — М., 1999. — С. 284—285.

References:

1. NISD (2015), Analitichna dopovid' do Schorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovysche Ukrainy v 2015 rotsi [Analytical Report to the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Internal and External Situation of Ukraine in 2015"], NISD, Kyiv, Ukraine.
 2. Habermas, Yu. (2000), Strukturni peretvorennia u sferi vidkrytosti: doslidzhennia katehorii hromadians'ke suspil'stvo [Structural Transformations in the Field of Openness: A Study on the Category of Civil Society], Litopys, L'viv, Ukraine.
 3. Bilyj, O. Bohachov, A. Vishke, M. Holubovych, I. Dovhopolova, O. and Yermolenko, A. (2007), Hromadians'ke suspil'stvo v Ukraini za doby hlobalizatsii: tsinnisnonormatyvne ta instytutsijne zabezpechennia joho rozbudovy [Civil society in Ukraine in the age of globalization: value-normative and institutional support of its development], Mizhnar. fond "Vidrodzhennia", In-t liber. susp-va, In-t filos. im. H.Skovorody NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
 4. Kant, I. I. (2004), deja vseobshhej istorii vo vseмирно-grazhdanskom plane; K vechnomu miru [The idea of universal history in the world-civil plan; Towards Eternal Peace], Zhethi zhargy, Almaty, Kazakhstan.
 5. Karas', A. (2003), Filosofiia hromadians'koho suspil'stva v klasychnykh teoriiakh i neklasychnykh interpretatsiiakh [The philosophy of civil society in classical theories and non-classical interpretations], Vydavnychj tsentr LNU imeni Ivana Franka, Kyiv-L'viv, Ukraine.
 6. Kotiuk, V.O. (2005), Zahal'na teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law], Atika, Kyiv, Ukraine.
 7. Lok, Dzh. (2001), Dva traktaty pro vriaduvannia [Two treatises on governance], Kyiv, Ukraine.
 8. Nersesjanc, V.S. (1999), Obshhaja teoriia prava i gosudarstva [General theory of law and state], Norma-Infra, Moscow, Russia.
- Стаття надійшла до редакції 29.09.2017 р.